

Любов Земна і Любов Небесна у „Бенкеті” Платона

Майстренко Л.В.

(Полтава)

УДК:82.0

Annotation

While examining the highest in the dialogue “The Banquet” Plato interprets the problem of Eros as the greatest good. The philosopher tells about the mundane, fleshly love and the lofty, heavenly love.

Тема Ерос – одна з важливих літературознавчих тем. Вона одвічна і присутня в кожному, літературному творі. Платон у діалозі “Бенкет”, розглядаючи систему людських благ, устами Сократа прославляє Ерос як найбільше людське благо. Проте Платон вирізняє двох Еросів – Любов Земну, Чуттєву /Пандемос/ і Любов Небесну, одухотворену /Уранію/. Перевага віддається Небесній любові, яка підносить людину до Абсолюта. Піднесення людини до найвищого блага є втіленням Небесної любові. Тема Ероса порушувалась у працях Лосєва, Віндельбанда та інших вчених. Проте найглибшу інтерпритацію вона отримала в роботі Вишеславцева “Етика преображеного Ероса”, який розглядає Ерос Платона у християнських авторів та філософів нового часу. Робота Вишеславцева є найгрунтовнішим дослідженням Ероса Платона.

Перед нами стояли такі завдання:

- розглянути суттєві прикмети Ероса Платона;
- розкрити різні його ступені від лібідо до сублимації, тісно пов’язані з психоаналізом Фрейда;
- намітити основні тенденції відображення Ероса Платона в античній літературі та літературі нових часів.

Ідеї Платона мали величезний вплив на культуру нового часу, вчення філософа про Ерос розвинуло християнство і дало йому найглибше завершення.

Дослідження Ероса Платона дає можливість констатувати ієрархію найвищих людських цінностей, виражених в літературних творах різних авторів, переосмислити деякі істини. Таке дослідження проводиться вперше у вітчизняному літературознавстві. В цьому полягає його новизна і актуальність.

Eros – у давньогрецькій мові - любов, переважно пристрасть, жага; жагуче палке прагнення, бажання; предмет любові, насолода, радість. Філософське обґрунтування Ероса подає Платон у діалозі „Бенкет”, що є вершиною в естетичному розвитку Платонової особистості, яскравою картиною найблагороднішого спілкування.

На якомусь бенкеті Сократ зустрічається з декількома духовними світилами Афін; за веселою трапезою і жартівливою бесідою кожен з бенкетуючих проголошує промову в честь Ероса. Промова Федра, людини не практичної та бідної, що витає у світах поетичного вимислу, прославляє Ероса як найдавніше і наймогутніше божество, що дарує людям блаженство у житті та смерті (178 в с) . Тому що об’єктивний світ уявлявся в античні часи максимально конкретним і максимально чуттєвим, то цілком зрозуміло, що всі рухи у світі сприймалися як результат любовного потягу. Так всесвітнє тяжіння в ті часи могло уявлятися тільки як тяжіння любовне. Тому немає нічого дивного в тому, що Ерос трактується Федром як принцип найдавніший і наймогутніший (179 с - 180 в). Федр наголошує на величезному моральному авторитеті та незрівнянній ні з чим життєвій силі бога кохання (178с-179в): той, хто любить, є божественнішим від того, кого люблять, бо він натхненний богом, а коханий вдячний своєю відданістю тому, хто його любить (179с-180в).

Павсаній, людина з життєвим досвідом, що вирізняється інтересами до філософії, до логіки, вважає, що Ероса взагалі не існує (181а,183d). Є дві Афродіти - небесна Уранія для вибраних, і земна - Пандемос, - для усіх. А тому що Ерос - син Афродіти (це сама насолода), то Еросів - два. Один - піднесений, величний, шляхетно-одухотворений, інший - вульгарний, низький (183с -188с). Проте Ерос „небесний” - одухотворена, ідеальна любов (Уранія) завжди протиставляється Еросові „всенародному” (Пандемос), - вульгарній, чуттєвій, доступній і зрозумілій усім любові, не зв’язаній з небом і не такій давній як Уранія.

Еріксімах, син відомого лікаря, сам відомий лікар, природжений емпірик, що має справу з природою, висловлює думку, типову для грецьких дослідників природи. Він твердить, що любов живе не тільки в людській душі, в її прагненні до прекрасного, але і в тілах тварин, в рослинах, в усьому бутті (185е –186d). Поділ на двох Еросів повинен підкорятися необхідності для них бути в постійній взаємній гармонії, і це стосується не тільки медицини (186 е), але й гімнастики і музики (187 а-е). Благодійство двох Еросів можливе тільки при умові їхньої гармонії також і в значенні правильного чергування пір року і корисного для людини стану атмосфери (188 а в). Нарешті,

жертвоприношення і ворожіння також вважаються актами любовно-гармонійного єднання людей і богів (188 с-е).

Отже, Ерос всеохоплюючий і причетний до всього сущого. Думка Еріксімаха про любов, розливу по світу рослин і тварин, характерна для усієї грецької натурфілософії. Про любов, яка перемогла “людей земнородних, у високому небі літаючих птахів і різних звірів”, оспівується у четвертому гомерівському гімні до Афродіти. Думки Еріксімаха і Гомера співзвучні зі словами Евріпіда про Афродіту, що сіє любов на висотах ефіра і в безодні моря („Іпполіт”, 447-450). Звертаючись до Венери, Лукрецій у вступі до поеми „Про природу речей” твердить те саме: (1-9).

У промові Еріксімаха звучить також мотив вселенської любові - любові людини до всього сущого. Це вчення, дуже давнє і глибоке, на зорі грецької філософії в Vст. до н.е. розвивав Емпедокл, доказуючи взаємодію у природі двох важливих сил - Любові та Ворожнечі.

В усіх згаданих промовах Ерос є споконвічною світовою цілісністю, яка закликає люблячі пари на основі їх нездоланного взаємного потягу до всезагального та блаженного спокою.

Арістофан творить міф про первісне існування людей одночасно у вигляді чоловіків та жінок, або у вигляді андрогінів (189d -190b). Андрогіни були дуже сильними і зловживали проти Зевса . Тоді він розсік кожного андрогіна на дві половини і, розкинувши їх по всьому світі, примусив вічно шукати один одного для відновлення їхньої попередньої повноти і могутності (190c -192e). Ерос Арістофана - це прагнення роз'єднаних людських половинок до первісної цілісності та внутрішньої єдності, що відійшли у минуле. І тут - туга за дуже давньою фізичною нерозділеністю плоті, замість божественно прекрасної цілісності з її піднесенням від тіла до духу, від земної краси до високої ідеї.

Драматург Агафон прославляє молодого ніжного і прекрасного бога Ероса, його красу, вічну молодість, ніжність, гнучкість тіла (195a-196a), досконалість, невизнання ним насильства, справедливості, розсудливості і мужності (196 b-d), мудрість як в музичних мистецтвах і ремеслах, (196 de), так і в усіх справах богів (197b). Перераховуються й інші прекрасні та досконалі риси Ероса (197 c-e). Наголошується, що від любові до прекрасного виникли різні блага для людей та богів.

У похвальному слові Еросу Сократа, який виконує відразу дві ролі - свою і жриці Діотіми, в уста якої Сократ вкладає найпотаємніші мотиви платонівської

філософії, Ерос - життєвий імпульс Всесвіту, потяг до краси та добра (199 с - 201 с). Він той могутній демон, завдяки якому все смертне і тлінне прагне до вічного та незмінного; він потяг філософа, що піднімається до чистого світу ідей. Отже, Ерос - це любов до вічного породження в красі задля безсмертя, породження як тілесного, так і духовного (206 в - 207а), включаючи любов до поетичної творчості та суспільно-державного законодавства (207 в - 209 с).

У „Бенкеті” весь життєвий процес видимого світу зведений до любові і Ерос визначається тут як прагнення тлінного, смертного, до вічного і безсмертного. Блискучі промови у найдосконалішому творі Платона розкривають широкі погляди на сутність Ероса. І навіть у жартівливій видумці Арістофана виступає серйозна думка, що шляхом любові роз’єднані частини світових явищ прагнуть до первонаочної та вищої єдності, яка в них накреслена. І в кульмінаційному пункті таїнство Ероса розкривається як проникаюча весь світ тяга проявити вічну істинність ідеї у безперервному ряді швидкоминуючих, чуттєвих речей. Отже, Ерос Платона має два щаблі - нижчий і вищий. Він завжди починається з нічого, сексуального потягу – з *libido* і завершується найвищою духовністю – сублимацією. Терміни *libido*, *sublimatio* вперше впровадив у науку австрійський лікар Зігмунд Фрейд, створюючи свою теорію психоаналізу. У працях Фрейда *libido* є ключовим поняттям. Спочатку *libido* означало психічну енергію, що лежить в основі усіх сексуальних проявів індивіда і використовувалося як синонім сексуального потягу. У пізніших працях Фрейд вживає поняття лібідо як синонім потягу до життя (Ероса). Так в роботі „Три нариси з теорії психоаналізу” він зауважує: „ Факт статевої потреби у людини і тварини виражається у біології тим, що в них передбачається „статевий потяг”. При цьому допускають аналогію з потягом до їжі – з голодом. Відповідного слова в народній мові немає, тому наука користується словом *libido* [5, 122]. Заслуга Фрейда у відкритті еротичної природи підсвідомості.

Сублимація – від лат. *sublimatio* піднесення – означає процес трансформації сексуальних нахилів, захоплень в соціально–допустиму сферу. З допомогою цього поняття Фрейд виводив із нижчих психічних форм вищі – такі, як наукова діяльність, художня та філософська творчість.

Фрейд доказує, що підсвідомість – це підземний ключ, з якого б’є струмінь фантазії і одночасно темний басейн, куди знову падають сіяючі образи, щоб жити там і рухатися на недоступній глибині. Підсвідомість живиться образами уяви і живить їх. Вона ніби дримає і бачить сни, яких не усвідомлює. Інколи ці сни ущільнюються до

ступеня прекрасних образів мистецтва або життєвих божевіль, інколи навпаки, в житті або мистецтві сприйняті образи живуть у підсвідомості і творять свою невидиму шкідливу або корисну дію. Фрейд у своєму тлумаченні снів, у своєму психоаналізі показує, як відшукати у підсвідомості шкідливі образи і як їх витягнути звідти. Бо сні та сновидіння – продукт психічної діяльності того, хто бачить ці сні. Існують аналогії між різними проявами душевного життя під час сну і різними станами при психічних захворюваннях наяву, робить висновок Фрейд [5, .310- 345].

Отже, підсвідоме – це сфера безмежних можливостей, які викликають і порок і добродійство, негативне і позитивне. Підсвідоме – це матерія, яка може прийняти прекрасну або потворну форму. Воно не підкоряється прямому наказу. У підсвідомість треба вміти проникати, вгадувати все те, що в ній відбувається, впливати на неї. Прямими засобами це неможливо зробити, а тільки обхідним шляхом психоаналізу.

У Платона libido – це фізичне прагнення, транс, перший і природний вихід із себе, вихід за межі всякого аутоеротизму, початок всякого самоствердження, всякого пошуку повноти і безмежної нескінченості. Безкрайність у зміні поколінь, повнота в андрогінному зв'язку, самовідданість у батьківській та подружній любові – це цінності першого ступеня, відкриті Платоном. Філософ вважає, що тілесна і чуттєва любов не є справжнім Еросом, тільки його відображенням, або тим, що відпало від божественного Ероса. Проте з чуттєвої любові можна піднятися до істинного Ероса, досягнути його.

Сублімація – це обов'язкове піднесення від нижчого до вищого. Як зауважує Вишеславцев, вона передбачає деякий категоріальний, ієрархічний закон виявлений Арістотелем і сформульований як співвідношення форми та матерії: нижча категорія буття служить матерією для вищої, яка стає її формою (наприклад, статуя), проте вона передбачає нижче як умову можливого (наприклад, мармур). Вища форма – це щось абсолютно нове, нова вища категорія, де нижче у якійсь мірі “знищене”, в іншій - збережене, а головне підняте на вищий ступінь, інакше - сублімоване, перетворене, перемінене [2, .201].

Справжня сублімація – це творчість, тобто створення зовсім нового, не існуючого раніше ступеня буття. Цей творчий момент сублімації чудово виразив Платон у своєму понятті Ероса. Його Ерос підносить сублімацію до нових вершин буття, відкриваючи нові категорії життя. Ерос як лібідо, як статевий потяг – це продовження роду, поява поколінь. Ерос як творчість – це виникнення поем Гомера та Гесіода, мистецтво, політика, державна творчість.

Ієрархічно нижчі прагнення можуть входити у вищий комплекс, де вони своєрідно перетворюються і ошляхетнюються, не перестаючи бути самим собою. Це суть справжньої сублимації, накресленої у “Бенкеті” Платоном. І сам “Бенкет” є найкращим символом такої сублимації. У ньому переплетені різноманітні емоції і прагнення : дружні, естетичні, еротичні, діалектичні, філософські, містичні; цій єдності присутні й нижчі потяги – гастрономічні. “Бенкет” не був би бенкетом. Хліб та вино можуть бути основою найвищого спілкування людей. І найдуховніша любов передбачає потребу накормити голодного.” У цій дивній гармонії, яка називається “Бенкетом” Платона,- продовжує Вишеславцев, - присутні голоси нижчих вітальних потягів, але вони перетворені до невпізнанності, піднесені до недосяжної висоти. Це ще вино і одночасно ніби вже не вино – те, що п’янить Сократа [2, .203]. “Бенкет” Платона має “економічний” фундамент. Але справжньою профанацією буде назвати його тільки "сублимованим апетитом" та "сублимованим пияцтвом".

Розглядаючи цю ієрархію в духовному плані, неважко помітити дивний факт: кожний вищий щабель буття і цінностей передбачає і містить в собі усі процеси механічні і хімічні. Психічне життя містить в собі процеси органічного життя. Духовне життя передбачає і містить в собі психічні процеси підсвідомості та свідомості. Цей закон, сформульований Арістотелем, розвинув далі Гегель.

Ерос Платона, переважно філософський, спрямований у світ ідей, передбачає шлях втілення ідеї, бо не існує любові до добра як до абстрактної ідеї – любити або ненавидіти можна тільки живе, конкретне буття. У “Бенкеті” ідея є не думкою, а чимось реальним. Ми володіємо ідеєю краси (в суб’єктивному значенні) як родовим поняттям тільки тому, що її об’єкт – ідея краси (в об’єктивному значенні), це абсолютна сутність, форма справжньої дійсності. Живе обличчя володіє силою запалювати фантазією, проникати в серце, перетворювати свідомість і підсвідомість, викликати любов, яка змінює людину. Тому любов – це стан перетворення людини. Отже, справжній Ерос викликається тільки реальним сотворінням, реальним обличчям. Любов до прекрасної мрії і любов до реального обличчя - різні речі.

Таким живим втіленням мудрості для Платона є Сократ. Сократові Платон віддав усю повноту свого Ероса. Доля Сократа стала життєвою драмою Платона: з ним він живе, помирає і воскресає. Сократ повністю втілюється у душі Платона і повністю перетворює душу філософа. У “Бенкеті” головні істини виголошує Сократ. І не тільки в “Бенкеті”. Майже в усіх платонівських діалогах Сократ виступає головною особою, яка

керує розмовами і в уста якої філософ вкладає свої найсокровенніші думки. Він втілює людську мудрість, шукаючи, незнаючи, діалектичну. Образ Сократа в Академії та в сократичних школах відігравав таку саму сублімуючу роль, як образ Христа у християн.

Сократівський ідеал любові – це моральне прагнення істини та вдосконалення, проникнення до іматеріального світу ідей. Його мета – знову викликати прообрази у споріднених душах. Ерос як філософське стремління – це потяг від чуттєвого до зверхчуттєвого. Бо коли сприйняття чуттєвих речей пробуджує в душі спогад про зверхчуттєвий образ, який душа колись споглядала у невидимому світі, то вона не заспокоюється на цьому спомині; в ще незіпсованій душі виникає подив, а згодом могутнє бажання знову споглядати цей “прообраз” в усій чистоті та досконалості і таким чином піднятися у вищий світ; у неї виникає болісне хвилювання, вона поривається від чуттєвого до зверхчуттєвого, щоб охопити його і оволодіти ним. Це – філософське прагнення, це – платонічна любов з усіма її радощами і стражданнями. Тому і наука, сповнена цього прагнення є любов’ю до мудрості. Так виглядає сократівський ідеал любові (Ерос). Ерос як філософський потяг, – це потяг чуттєвого до зверхчуттєвого.

У “Бенкеті” розрізнені людські душі шляхом спілкування звільняються від усього вульгарного, чуттєвого. Спільними думками і бажаннями вони відкривають істину. І в цьому полягає суть всякої дружби і любові, які повинні з’єднувати між собою людей, і в цьому сенс платонічної любові – вчення про Ерос. Бо Ерос охоплює набагато більше ніж *libido sexualis*, навіть більше ніж еротична закоханість. Необхідність розширення поняття *libido* за межі сексуальної сфери усвідомлювали усі видатні мислителі, послідовники Фрейда – Юнг, Бодуен, Адлер, Фіхте, які вважали Ерос основною психічною енергією, потенцією, рухливою пружиною душі.

Ерос Платона охоплює згадані визначення. Він означає також суттєву функцію душі, функцію прагнення, яка прямує у безкрайність. Різноманітна за змістом, вона завжди націлена на зростання буття, на найвищі духовні цінності. Ерос філософа – це закоханість у життя, “афект буття”, жадоба повноти, жадоба повноцінності, жадоба краси, народження у красі, жадоба втілення, перевтілення, воскресіння для вічного життя. А це найвища сублімація.

Вчення Платона про Ерос можна вважати геніальним випередженням і доповненням до Фрейда. Проте справжня сублімація можлива тільки при наявності

Абсолюта. Тому системи, в яких Абсолют заперечується, сублімація замінюється профанацією, тобто не тілесно-фізичне підноситься до духовного, а навпаки, духовне опускається до нижчого, матеріального або навіть фізіологічного рівня, втрачають усякий життєвий сенс. Етика сублімації, етика зреформованого Ероса, з'єднує в собі християнський платонізм і відкриття сучасного психоаналізу, бо всяка справжня філософія- це платонізм, і тільки шляхом такої філософії можна справитися з тими скарбами глибинного душевного життя, які відкрив Фрейд.

Справжня сублімація – це творчість, створення нового, раніше не існуючого ступеня буття. Піднімаючись із нижчих градацій, Ерос Платона відкриває нові вищі градації буття. Сублімація не знає меж, але підійматися можна тільки до того, що вважається найвищою цінністю. Уся творчість, релігія, уся культура – це сублімація. Вершиною сублімації є божественний Ерос. Сублімована любов єднає нас с Богом.

Платон символічно розкрив капризний, весь у пошуках, нудьгуючий характер Ероса. Він залишається тим самим і в зміні поколінь, і в поезії, і в політиці, і в філософії: (“Бенкет”, 203в – 204а). Усякий “імманентизм” для Ероса не можливий і є перебуванням у печері. Бо Ерос є транс і постійно перебуває у трансі. І він заспокоюється тільки тоді, коли трансцендує всю ієрархію ступенів буття і цінностей, коли зустрічає нарешті повний простір – безмежний простір Абсолютного. Суть Ероса розкривається в тому дивному факті, що всяка справжня “закоханість” трансцендує за межі сексуальності і сприймає нагадування про неї, як профанацію любові. А далі справжня любов трансцендує за межі прямого об'єкта любові. Вона охоплює місяць, сонце, зорі, весь космос. Якщо правда, що справжня любов робить поетом, то це означає, що вона робить людину творцем, піднімаючи на такі ступені буття, де втілюються нові ідеї, сенси, найвищі цінності. Подібно до того, як в душі людини при сприйняттях, викликаних чуттєвими речами, запалюється ця піднесена любов, порив до зверхчуттєвого, пристрасне бажання знову споглядати чистий образ і бути подібним до нього в абстрактному мисленні, - так і сама чуттєва річ, тілесне явище, повинні наповнитися потягом до зверхчуттєвого.

Тісний зв'язок краси з ідеєю добра виразився у понятті калаокагатія, яке Сократ запозичив із життя афінського суспільства, надавши йому глибший зміст. При цьому “філософський потяг” – що означає у Платона одночасно і етичне, і інтелектуальне піднесення, прагнення, творення, - в якості Ероса повинно запалюватися від краси і спрямовуватися на красу.

“Краса – це найцінніше, ланцюг між невидимим і видимим світом, вона – нитка Аріадни, яка виводить і підносить блукаючу душу із хаоса тілесних форм на чисті висоти світу сутностей”, – твердить Віндельбанд [1, с103].

І в цьому значенні в “Бенкеті” описується переможний хід Ероса із чуттєвого світу в царство зверхчуттєвого. Вона збуджується прекрасними образами тілесного світу, але якщо це – справжня любов, то за ними вона шукає красу душі, яка проявляється в моральних поступках, художній та науковій творчості, виховній та політичній діяльності. Звідси вона звертається до всього одухотвореного світу; вона намагається знайти сліди краси в усіх формах земної дійсності, в досконалості зоряного неба, і, нарешті, вона піднімається до тієї чистої краси, батьківщиною якого є зверхчуттєвий світ.

Таємничий клич благодатної краси володіє силою проникати у найбільшу глибину таємного, заповітного і звідти перетворювати весь мікрокосмос, всю людську істоту – плоть і душу. І тоді з хаосу темних еротичних сил виникає космос любові. Душа самого Платона завжди була націлена на красу. Лосєв зауважує: „Платон постійно милується красою небес, морями і ріками, платанами і квітучими вербами, красою сильного і здорового чоловічого тіла, ніжним виглядом ранньої юності”. [з, с.35] Сократ для Платона завжди є живим втіленням вічного прагнення до вищої духовної краси.

Ерос Платона дає першу і найглибшу діалектику прагнення як потенціальної безконечності. Ця думка живе в усій платонічній традиції християнської філософії, яка сприйняла Ерос Платона: у Діонісія Ареопагіта, у Максима Сповідника, у Августина, у Скота Еріціни, у Бонавентури, у Миколая Кузанського. Її чітко формулює Декарт, її критично обґрунтовують Кант та неокантіанці у своєму вченні про безконечність і про ідею як безконечне завдання. Пізнання – це безконечне завдання. Творчість як здійснення ідеально-потрібного є безконечне завдання. Всяка справжня філософія починається з Платона. Платон вперше виразив діалектичну природу Ероса як прагнення до безмежності. Його Ерос – це прагнення до безсмертя і вічності, до Абсолюта. Вчення Платона про Ерос знайде відображення у творчості античних авторів, в літературі нового часу.

Християнство сприймає Платонове вчення про Ероса і дає йому найглибше завершення. Сам творець всього сущого є добрим і божественним Еросом, „добротворящим Еросом буття”. З Ероса виростають усі християнські символи: Отець, Син, Мати, Брати, Наречена і Наречений. Характерною рисою середньовічної естетики та епохи Відродження є її глибокий зв'язок з античною діалектикою – з платонізмом. Уся антична діалектика від Сократа – це піднесення до Абсолюта. Проте діалог

Сократа і Платона – це не тільки піднесення до Абсолюта, пошук божества, а й заглиблення у самого себе („пізнай самого себе”). Платон завжди дивиться у майбутнє – у вічність.

Література

1. Виндельбанд Вильгельм. Платон - К., 1993 - 176 с.
2. Вышиславцев Б.П. Этика преображенного Эроса - М., 1994
3. Лосев А.Ф. Жизненный и творческий путь Платона // Платон. Собр. Сочинений в 4-х т. Т. 1 – с. 3 – 63
4. Платон. Федон. Пир. Федр. Парменид. – М., 1999.
5. Фрейд З. Психология бессознательного. - М., 1990.

Annotation

While examining the highest in the dialogue “The Banquet” Plato interprets the problem of Eros as the greatest good. The philosopher tells about the mundane, fleshly love and the lofty, heavenly love.